

VITA

MERÉNYI OSZKÁR „BERZSENYI DÁNIEL ÉLETE ÉS MŰVEI” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság 1960. április 25-én tartotta meg Merényi Oszkár kandidátusi értekezésének vitáját. A bírálóbizottság elnöke *Juhász Géza*, az irodalomtudomány kandidátusa volt, titkára *Bán Imre*, az irodalomtudomány kandidátusa, tagjai *Zolnai Béla*, az irodalomtudomány doktora, *Nemeskürty István*, az irodalomtudomány kandidátusa, *Szauder József*, az irodalomtudomány kandidátusa. Az értekezés opponensei voltak *Tóth Dezső*, az irodalomtudomány kandidátusa és *Wéber Antal*, az irodalomtudomány kandidátusa.

Az elnök megnyitó szavaiban a vitára kitűzött értekezés témájának fontosságára utalt, majd felkérésére a titkár ismertette Merényi Oszkár eddigi tudományos tevékenységét, kiemelve, hogy Merényi Oszkár a hazai Berzsenyikutatás régi szakembere, akinek eddig is számos értékes publikációt köszönhetünk. Ezek után az opponensek kapták meg a szót.

Tóth Dezső opponensi véleményében először a Berzsenyi-értékelés nehézségeire mutatott rá: a költő pályájának éppen kezdeti szakaszáról igen gyér adatokkal rendelkezünk, és „ez a filológiai légüres tér egész irodalmunknak, minden ereje mellett is, személyességétől talán leginkább megfosztott lírai életművét veszi körül”. E nagy líra mögött egy ellentmondásos, talányos emberi—írói karakter húzódik meg, amely igen ellentétes szempontú megítélésre ad módot. A marxista irodalomtörténetírás eddig alig egy-két ponton fejlesztette tovább a múltból öröklődött Berzsenyi-képet. Merényi Oszkár a Berzsenyi-filológiának hosszú idő óta leghivatottabb munkása. A vitatott monográfia érdeme és értéke az, hogy egy Berzsenyi-kutatásban eltöltött életnek minden tapasztalatát összegezi, a lehető legteljesebb életrajzot adja, egybegyűjti mindazt a tárgyi tudnivalót, ami az életmű megértéséhez szükséges. Ez az extenzív teljesség azonban nem merő pozitívista adathalmazás: a szerző igyekszik arra, hogy Berzsenyi költői egyéniségének alakulását a kor történelmi, szociális viszonyai között vizsgálja. Elvi jelentőségű megállapításokra jut pl. a kor levelezéséből összegyűjtött számos adat alapján Berzsenyi korabeli fogadtatásának kérdésében; stílusvizsgálatai segítségével meggyőző eredményeket ér el a Berzsenyi-versek helyes időrendjének megállapításában; teljesen új adat is számos helyen bukkan fel Merényi Oszkár könyvében (Berzsenyi Lászlónak apjához írt levele stb.). A disszertáció egyben teljes pályakép is, Berzsenyi műveinek igen részletes és alapos elemzését tartalmazza. Merényi Oszkár Berzsenyinek kétségkívül legjobb ismerője, elemzéseiben sok olyan kapcsolatot, analógiát villant fel, amely mindenki másnak figyelmeztet elkerülte volna. A költői minták, a források kimutatása is sok ponton meg-

győző; sokoldalú, terjedelmes elemzései telve vannak kitűnő részletmegfigyelésekkel, tartalmi és stíláriis vonatkozásokban találó észrevételekkel. E kétségtelenül jelentős értékekkel szemben meg kell jelölni a disszertáció hiányosságait is. A szerző módszere marxista igényű, de az alkalmazás során alapvető pozitivisták keretében nem tud teljesen túllépni. Ennek a megállapításnak legfeljebb bizonyítéka az, hogy az életrajzi és korismertető részek szerkezetileg, de fogalmazásban is élesen elválnak az elemző részletektől, a szerző nem tudott érdemleges kapcsolatot teremteni a tárgyi helyzetképek és az egyes művek között. Berzsenyi műveinek történeti beállításában, elődeihez való viszonyának rajzában hasonlóképpen a dialektika hiánya érezhető: ez a viszony jórészt csak hatáskimutatásokra korlátozódik. A lírai költemények túlméretezett és sokszor fárasztó elemzéseinek egymásutánja is statikus, mindegyik merőben leíró jellegű, hiányzik belőlük az életrajzi vagy a korabeli irodalmi élethez való viszonyítás, az indokoló, értelmező elem. Gyakran csak a vers prózai felbontását kapjuk, bizonyos retorikus, szépirodalmias köntösben. „Az elemzésekben az értékelő, minősítő jelleg híján egyfajta lírai azonosulás válik uralkodóvá, mintegy maga a Berzsenyiről szóló monográfia is elberzsenyiesedik, s az absztraktságnak, retorikának, önisméltésnek olyanfajta jegyeit, egyszersmind fogyatékoságait ölti magára, mint maga a Berzsenyi-életmű”. Merényi annyira azonosul hőisével, hogy az objektív elemzéshez és értékeléshez szükséges távolság is hiányzik nála. Ez a tény a monográfia szemléletében bizonyos torzulásokat eredményez. Ismeretes, hogy Berzsenyi pályájának első, kb. 1809-ig tartó szakaszát a rendi szemlélet határozza meg, bármennyire képes is Berzsenyi költői ereje és emelkedett erkölcsisége a nagy verseket nemzeti, ill. humánus értékekkel gazdagítani. Az életpálya e szakaszának helyes értelmezése tehát csak Berzsenyi rendi elfogultságának, osztályillúzióinak alapos bírálata segítségével lehetséges. Merényi azonban teljesen mellözi a Berzsenyi-ódák illúzióinak kritikáját, holott ezek magyarázzák a Berzsenyiben kétségtelenül meglevő dagályt, sőt még a *Tizennyolcadik század* vagy a *Magyarország* hamis nemesi optimizmusával is azonosul, s valaminő, tartalmilag nem elemzett „hazafiság” megnyilvánulásának fogja fel őket. Így nincs hitele annak a sűrűn ismételt fordulatának, hogy Berzsenyi „elszakad osztályától”. Merényi nem veszi észre, hogy a költő eszmei korlátozottsága esztétikai vonatkozásokban is érezteti hatását, „elmulasztja e nagy líra alapvető sajátosságainak történelmi genézisét, ideológiai funkcióját vizsgálni”. Aránytalan Merényi művében az ódák és az elégiák vizsgálatára kiszabott terjedelem, mégpedig az utóbbiak rovására. Az episztolák elemzése pedig jórészt csak idézetekkel van megoldva. A Berzsenyi-pálya utolsó szakaszának tárgyalása során a szerző nem akarja észrevenni, hogy az öregedő Berzsenyi milyen elszigetelten, elmaradottan, olykor tragikomikusan áll a 20-as, 30-as évek magyar világában. A szerző ezeket az ellentmondásokat kritika helyett egyfajta szépítő retorikával hidalja át. Ez a „Berzsenyi-pártiság” a részletekben is helytelen eredményekre vezet: a szerző minden hatás ellen védi Berzsenyit, mindig eredetiségét bizonyítja, külföldi vagy hazai elődeit méltatlanul kicsinyíti. Az episztola műfaj előzményei közül még Bacszányi és Csokonai is kimaradnak, hogy Berzsenyi jelentőségét ne csökkentse. Kölcsey bírálatának elemzése egyoldalúsága miatt nem meggyőző, Szemere *Védelméé* viszont túlságosan megemelt. Nincs megoldva Berzsenyi költészete klasszikus és romantikus elemeinek viszonya, költői egyéniségének problémája sem. A mű szép stílusát nem egyszer fogalmazási gondatlanságok, kidolgozatlanabb részletek zavarják. Az opponens végső soron

a munka értékeit tartotta túlnyomóaknak, s a kandidátusi fokozat odaítélésére tett javaslatot.

Wéber Antal opponensi véleményét szintén Merényi Oszkár kiváló Berzsenyi-ismeretének méltatásával kezdte, de már bevezetőben utalt a szerző túlértékelő hajlamának veszélyeire. A disszertáció erős oldalát a filológiai problémák új és eredeti megvilágításában látta. Különösen Berzsenyi indulásának, költővé lételének rajzát dicsérte. Sajnálta viszont, hogy a sok reményre jogosító kezdeti fejezetek után a verselemzések során az ismételtetés játssza a főszerepet. A szerző módszere ezekben az elemzésekben gyakorta nem több, mint a prózai átírás, valamint a vers hangulati erejét biztosító jelzők összeállítás. Kifogásolni kell azt is, hogy nem egyszer köztudatba átment megállapításokat ugyanolyan hévvel bizonyít, mint tisztázatlan kérdéseket. Módszere ott hoz igazi eredményt, ahol az addigi kutatás hiányos volt, így pl. a fiatalkori szerelmi líra területén. „A költő lelkivilágát, gondolkodását, életkörülményeit mérlegelve talál Merényi Oszkár olyan megkülönböztető jegyekre, amelyek alkalmasak a korábbi és a későbbi verseknek nemcsak időbeli elkülönítésére, hanem az élményanyag konkrétabb megjelölésére is.” Mintaszerűnek tartotta az opponens a *Napoleon* c. epigramma sokoldalú elemzését, de ennek kapcsán hívta fel a figyelmet Merényi Oszkár módszerének egész művén végigvonuló egyik hiányosságára: a kortársak fölényes és semmivel sem indokolható lebecsülésére. Ugyanilyen könnyedén söpri félre a szerző az eddigi Berzsenyi-irodalom csaknem minden eredményét, mégpedig jórészt bizonyítás nélkül. Ha Merényi Oszkárnak Berzsenyit túlbecsülő álláspontjával igaza lenne, gyökeresen meg kellene változtatni a kor irodalmának jellegéről kialakult elgondolásainkat. Merényi művében alig nyújt fejlődésrajzot; Berzsenyi rendi nacionalizmusát egyáltalán nem bírálja, nem mondja ki határozottan, hogy a költő végeredményben a hazafias középnemesség irodalmi képviselője ennek az osztálynak erényeivel, de összes hibáival együtt. Igazságtalanok lennének azonban, ha nem vennénk észre e hatalmas terjedelmű tanulmányban Merényi Oszkár kutató, anyagot gyűjtő és rendszerező érdemeit. Ahhoz azonban, hogy a disszertáció igazi értékei kellő megvilágításba kerüljenek, szigorú rostálásra lesz még szükség. A dolgozatot *Wéber Antal* opponens is elfogadásra ajánlotta.

Az opponensi vélemények előterjesztése után az elnök felolvasta *Zolnai Béla* levélben feltett kérdését Berzsenyi *Fohászkodásának* és Lenz osztrák költő egy versének egymáshoz való viszonyáról. *Bán Imre* a XVIII. századvégi Debrecennek állítólagos „szabadgondolkodó” légkörére vonatkozó kérdést tett fel. A szünet után *Bán Imre* jelentkezett hozzászólásra. Kifejtette, hogy nagymértékben egyetért az opponensek véleményével. Maga is megállapította, hogy Berzsenyinek elődeihez és a kortársi magyar világhoz fűződő kapcsolatai nincsenek megnyugtatólag tisztázva. A dolgozat elején olyan megállapítások olvashatók, hogy Berzsenyi nem ismerte Révai Miklós vagy Bessenyei György verses alkotásait: ezt a feltevést a kronológiai adatok cáfolják legeredményesebben. Kifogásolta a disszertáció Kazinczy-ellenes hangját, valamint a benne előforduló számos ismétlést, a túlságos terjedelmet. Felhívta a szerző figyelmét a stílus alapos esiszolására is. A monográfiát egészében a magyar irodalomtudomány nyereségének minősítette.

Mint hogy más hozzászóló nem jelentkezett, az elnök *Merényi Oszkár*nak adta meg a szót válasza előadása céljából. Bevezetőül elmondta, hogy munkáját a marxizmus módszerével kívánta elvégezni, de ezt megnehezítette a kor mélyebb társadalmi összefüggéseinek kidolgozatlansága, valamint a költő élet-

rajzi adatainak hiányossága. Tóth Dezső ellenvetéseire az alábbiakban válaszolt. Elismerte, hogy nem szerencsés módszer az életrajzi keretek és a költemények elemzésének szétválasztása, bizonyos rövidítéseket maga is szükségesnek tart, kétségtelen azonban, hogy az esztétikai elem egy Berzsenyi-monográfiában ezután is túlsúlyban marad. Elutasította munkájával kapcsolatban a pozitivismus vádját; úgy érzi, hogy mindenhol dialektikus kapcsolatok feltárására törekedett. Magyarázó elvként a szovjet irodalomelméletnek a lírai hősről kialakított tanítását vette át. Igaz az, hogy Berzsenyi költészete idealista költészet, de egyben kritikai is. Úgynevezett „nemesi illúziói” egy magasabbrendű nemesi életformához tapadtak, ezért volt szüksége a szerzőnek a „virtuális nemességi közösség” koncepciójára. Berzsenyi a nemzet újjászülését óhajtotta, s ezt csak a hősiesség, a tiszta erkölcs, a közösség nagyszerű erőfeszítései alapján tudta elképzelni. Egyes költemények elemzésének hosszadalmasságát a szerző elismerte, s ígérte a leíró jellegű elemek csökkentését. Nem értett egyet azzal a kifogással, hogy Berzsenyi költészetét túlértékelté, hiszen ez, szerinte, minőségi változást jelentett kortársai költészetéhez viszonyítva. A Kölcsey-kritika igazságtalan ítélete, amint Szemere *Védelméből* kiderül, nem a korabeli irodalmi viszonyok szükségszerű következménye volt. Berzsenyi a Kölcsey-támadás hatása alatt lírai énjének hitelességébe vetett bizalmát veszítette el, holott igazi, magasabbrendű életét költészetében élte. A klasszicizmus és a romantika problémáját Berzsenyi költészetével kapcsolatban csakugyan nem vizsgálta rendszerező módon, de számos utalást tett rá. Berzsenyi életének utolsó szakaszában sem állott teljesen értetlenül a reformkor világában. Merényi Oszkár védelmezte disszertációjában kifejtett nézeteit Berzsenyi késői prózai munkáival kapcsolatban is, ezeknek haladó eszméire utalva. — Weber Antal opponensi megjegyzéseire az alábbiakban reflektált. A szubjektivitás látszatát keltő megállapításokat csaknem törölnie kell, mondotta, mert erre mindkét opponense figyelmeztette. Megjegyezte azonban, hogy opponenseinek köszönettel fogadott véleménye egy harminc éves monológot szakított meg, s munkájának nem egy hiányossága — úgy érzi — elszigetelt helyzetéből fakadt. Az elemzések elnyújtásának kérdésében utalt a Tóth Dezsőnek adott válaszra. A Berzsenyi-irodalom részletesebb kritikai ismertetése elől azért tért ki, mert eddigi lektorai egyenesen elhagyását kívánták. Berzsenyi kortársait nem óhajtotta lebecsülni, megismételte azonban azt a nézetét, hogy a nagy költő minőségi változást hozott, s ennek tudományos lemérése kötelessége volt. Fenntartotta Berzsenyi költészetének közösségi voltáról kifejtett nézetét is. Igazat adott azonban Weber Antal opponensnek abban, hogy a feudális és nem feudális elemek szétválasztását el kell végezni, és Berzsenyi romantikus stílusjelenségei mögött meg kell keresni a megfelelő, nyilván nem feudális életelemekeket. Végül Merényi Oszkár kifejtette, hogy tudatában van műve hibáinak, ezek jórészt az ő elszigeteltségével és a Berzsenyi-kutatás elhanyagolt voltával magyarázhatók. Ezek ellenére úgy érzi, hogy munkájának alapvető tételei a szocialista irodalomtudomány szelleméből fakadtak. — Zolnai Béla kérdésére abban adta meg a választ, hogy Lenz és Berzsenyi kapcsolata különösebb figyelmet nem érdemel. Bán Imre feltett kérdésére azt válaszolta, hogy a debreceni szellemi életre alkalmazott „szabadgondolkodó” jelzőt pusztán haladottabb voltára értette. — Bán Imre megjegyzéseire kifejtette, hogy nem kívánta kétségbevonni: Berzsenyi már fiatalon ismerhette Révai és Bessenyei költészetét. Kazinczyt nem óhajtotta lebecsülni, de nézete szerint a széphalmi vezérnek Berzsenyi lelki válsága idején

melegebb barátságot kellett volna tanúsítania irányában. A stilisztikai csiszolásra vonatkozó kívánalmat elfogadta. A jelölt választát az opponensek és a hozzászóló tudomásul vették. A bizottság, beható tanácskozás után, az alábbi határozatot hozta:

„Merényi Oszkár, Berzsenyi Dániel élete és művei' c. kandidátusi értekezéséről a bírálóbizottság megállapítja, hogy egy hosszú tudományos élet-pálya figyelemre méltó eredménye. A dolgozat legfőbb értéke az anyag sokoldalú feltárása, a nagyszámú új filológiai, életrajzi adat összegezése. Erőssége a műnek nem egy, szubjektív beleérzéssel készült részletes verselemzés, bár ezek több ponton túlságosan terjedelmesek és ismétlésektől sem mentesek. A szerző Berzsenyi eszméinek és magatartásának haladó voltát túlértékeli, a feudális nemesi szemlélet nem részesült elég nyomatékos bírálatban. A vitatott disszertáció legfőbb szerkezeti hibája abban áll, hogy az életmű és a korrajz egységét nem sikerült kellőképpen megteremtenie. A magyar elődökhöz és kortársakhoz fűződő kapcsolatok bemutatása pontosabb elemzést követelt volna, a világirodalmi hatások egyoldalú értékelésében is érvényesült a szerzőnek Berzsenyi iránt érzett elfogultsága. Mindezek ellenére a bizottság úgy látja, hogy Merényi Oszkár dolgozata irodalomtudományunkat jelentősen előbbre viszi a Berzsenyi-kérdés tisztázásában, ezért egyhangúlag javasolja, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság Merényi Oszkár részére az irodalomtudomány kandidátusa fokozatot ítélje oda.”

A vitát összefoglalta

Bán Imre

a bizottság titkára

GULYA JÁNOS: A „XVIII. SZÁZADI KÉZIRATOS VOGUL SZÓJEGYZÉKEK”
CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A bírálóbizottság: elnök: *N. Sebestyén Irén*, titkár: *Bereczki Gábor*, tagok: *Lakó György*, *Moór Elemér*, *Hajdú Péter*, *Vértes Edit*.

Kálmán Béla opponensi bírálatát rövid történeti áttekintéssel kezdi. A finnugor nyelvtudomány megindulásakor a kisebb finnugor népek, köztük a vogul szókinésére vonatkozólag is csak a Pallas-féle szójegyzékekre támaszkodhatott. A XIX. század végi és a XX. század eleji hangtanilag teljesen megbízható Munkácsi és Kannisto gyűjtötte szövegek megjelentével a finnugor nyelvtudomány művelői mindinkább feleslegesnek érzik a Pallas tökéletlenül lejegyzett, sokszor sajtóhibáktól torzított adataira való hivatkozást és csak elvéve említik őket. W. Steinitz is lényegében ezek tanulsága nélkül írja meg vogul vokalizmusát, de már fölfigyel jelentőségükre és felhívja a figyelmet a velük való foglalkozásra. Gulya János vállalkozott arra, hogy kandidátusi értekezésében részben elvégezze ezt a feladatot.

A disszertáció első része nagyon részletesen (17—100 l.), a kellő irodalmi utalásokkal igen érdekesen mutatja be a XVIII. századi szógyűjtő és részben összehasonlító nyelvtudományi törekvéseket és azok eredményeit. Nagyon értékes és érezhető hiányt pótol a szójegyzékek felsorolása és jellemzése. Sajnos csak egy esetben kísérel meg a jelölt egy kéziratcsoport családfájának a felállítását, pedig ha ezt a többire vonatkozólag is megteszi, akkor vált volna világossá, hogy hány helyszíni gyűjtésre megy vissza ez a tekintélyes számú kézirat.